

Gulai A.

Work of T. Shevchenko is in the estimation of the Ukrainian critics

Current article was devoted to Taras Shevchenko's creativity in perception of Y. Barabash, I. Dzuba, G. Guseinov and V. Shevchuk. By way of example of literary critics' studies, main concepts of Kobzar's creative work were reviewed, factors that influenced his literature works were presented. I. Dzuba's term "shevchenko's text as intertext" was analyzed. V. Shevchuk's "visionism" and Yu. Barabash's "text paradigm" were characterized. For the first time G. Guseinov's work was considered from the view of documentary interpretation of T. Shevchenko creative figure.

Key words: perception, "shevchenko's text", "visionism", "text paradigm".

УДК 821.161.2.09:82-92"192/199"

*Бітківська Г., канд. пед. наук, доц.,
Київський університет імені Бориса Грінченка*

МОДЕРНІЗАЦІЯ "ШЕВЧЕНКІВСЬКОГО ТЕКСТУ" В ЛІТЕРАТУРНИХ ЖУРНАЛАХ 2000-х РОКІВ

У статті досліджуються особливості "шевченківського тексту" в літературних журналах України 2000-х років. Публікації про життя і творчість Тараса Шевченка розглянуто як цілісний текст й з'ясовано, що шевченкознавчий дискурс (художній, публіцистичний і критичний) формується за допомогою текстів з вербальними, візуальними та іншими кодами. Визначено основні ознаки проаналізованих текстів: модерне відтворення постаті й творчості Шевченка засобами різних видів мистецтва з акцентом на його освіченості, активності, приналежності до урбаністичної культури тощо.

Ключові слова: "шевченківський текст"; модернізація; дискурс; вербальний код; візуальний код; літературний журнал.

На початку "нульових" у газеті "День" (2000) була опублікована стаття академіка Івана Дзюби "Алергія на Шевченка". Відомий літературознавець проаналізував публікації деяких столичних газет, приурочені до Дня 9 березня і об'єднані "епатажними екзерсисами" про творчість Тараса Шевченка та традицію відзначення шевченківських днів. Він довів, що їхня "немилість" до пошани українського генія зумовлена передовсім низьким рівнем обізнаності з його творчістю [2, 506–506] і однобічністю редакційної політики [2, 509]. Водночас І. Дзюба справедливо зауважив, що за відкрито глумливими чи іронічними матеріалами "стоїть драматична й болюча проблема. Вона відома, але про неї не говорять напряму публічно" [2, 506], і її не можна пояснити лише "реакцією на нудну канонізацію" Шевченка та інших представників української культури [2, 509]. Учений наголосив, що гідному ставленню до своєї культури однаково чужі і ідолопоклонство, і сучасний цинізм, а найбільше занепокоєння викликала в нього така негативна риса українців, як

"колективне самообпльовування" і "хамство – нерідко і в "інтелектуалізованих" формах" [2, 508]. Запропоноване вирішення проблеми: "знайти власну позицію і не пристати ні до когорти бездумних возвеличальників, ні до табуна сучасно наблатиканих циніків" [2, 506] – інтелігентне і конструктивне, томо воно здебільшого так чи інакше присутнє в тому "шевченківському тексті", який створюється зусиллями літературознавців, культурологів і митців впродовж порівняно нетривалого періоду початку ХХІ століття.

Шевченкіану в пресі Волині, Полісся, Холмщини, Підляшшя 1917–2000 років досліджував Ігоря Павлюк [12], у періодичних виданнях Поділля (1919–1920) – Андрій Машталір [8], у журналі "Киевская старина" (1882–1887) – Іван Забіяка [5] та ін. У цих працях вивчається шевченкіана: 1) хронологічно віддалена від сучасності; 2) в журналістикознавчому та історичному аспектах; 3) літературознавчі проблеми залишаються поза увагою дослідників. Метою нашої статті є дослідження особливостей "шевченківського тексту" в літературних журналах України 2000-х років. Термін "шевченківський текст" використовуємо для позначення публікацій творів Шевченка і матеріалів, що стосуються його життя і творчості, як певної цілісності.

Варто зауважити, що не часто в літературних часописів є потреба друкувати художні твори поета, що пояснюється передовсім прагненням видавати твори окремими книжками і виправдано багатьма факторами, зокрема й значно кращими поліграфічними можливостями. Проте, коли такі публікації з'являються, емоційний та інформаційний резонанс матеріалів літературного журналу зростає.

Прикладом може бути книга 3(12) журналу "Київська Русь" (2007) під назвою "ОкУпація". Головний редактор Дмитро Стус пов'язує темою окупації частину матеріалів номера, а саме: вірші Бориса Олійника, фрагмент з роману-апокрифу про Ісуса Христа Нелі Шейко-Медведевої та цикл матеріалів, присвячених Тарасові Шевченку, бо "у той чи інший спосіб, життя під окупацією (точніше, всупереч окупації) є непроговореним мотивом усіх цих творів" [14, 6]. Дмитро Стус наголошує, що йдеться про окупацію свідомості, яка відбувається, коли приймати позицію малоросійства: "Нині саме час згадати Шевченкову передмову до нездійсненого видання "Кобзаря" 1847 року, аби ще раз замислитися над відповідальністю людей слова перед країною, добою і, як би патетично це не звучало, своїм народом" [14, 6]. Водночас ми можемо сьогодні побачити, як блискавично швидко настав час окупації не тільки свідомості, а й території. Тому за словами Андрія Середи, лідера гурту "Кому вниз": "...сучасна Україна досі залишається в стані актуальності Шевченкових творів" [11, 7].

У вступній статті головного редактора встановлено типологічні сходження між творами, що задають тему номера: подібний хронотоп (зрада духовності заради особистої вигоди), спільні мотиви (лінощі душі, увиразнення непривабливого рис національного характеру тощо). Водночас у тексті є надія, що можна подолати ренегатство. Стус чітко вказує орієнтири шляху для людей, що виборюють честь і гідність: "від єгипетського ситого горщика до самотворення, від стада – до народу, від малоросійства – до українськості" [14, 6].

Після вступного слова головного редактора подано два тексти Тараса Шевченка: іконічний – "Автопортрет зі свічкою" (1860) і вербальний – [Передмова до нездійсненого видання "Кобзаря"]. Нам видається символічним використання репродукції саме з цієї гравюри, адже, як запалена свіча розсіює морок темряви, так полум'яний дух борця ("Борітеся – поборете!") перемагає "велику тугу" підневільного життя. В очах Шевченка на гравюрі ніби застигли слова з гнівної ("одцурались себе", "промінjali свою добру рідну матір...") і повчальної "Передмови...". Однак не можна не звернути увагу і на іронічну дистанцію, яку встановлює автор між собою і "возлюбленною братією" за допомогою численних старослов'янізмів, риторичних звертань і запитань, яernih аналогій зі світовою спільнотою, русизмів та ін.

Для сучасного читача, який звик до візуальних образів, важливо бачити зображення автора знакового тексту. Семантика цього автопортрета переконливо позитивна: європейський костюм, трохи нахилена вперед фігура, рука із затиснутим пером, наполегливо зімкнуті уста – символізують дію, але це творча дія в романтичному ореолі (свічка в глибині кімнати, вибаглива гра світлотіні тощо). Портрет неодноразово ставав об'єктом поетичних візій (Р. Лубківський, А. Королів), проте, на нашу думку, найвиразніше передав його експресію Павло Гірник:

*Клекоче світ поза вікном твоїм,
Воює, стогне, але знать не хоче,
Що ти його відкрив, як двері в дїм,
І свічку засвітив посеред ночі [3].*

Інформаційний зміст іконічного тексту розширюється за допомогою супровідних цитат з інтерв'ю Андрія Середи, лідера гурту "Кому вниз", які звучать як певний оксиморон, бо одне бажання заперечує інше: з одного боку утверджується актуальність творів Шевченка (див. процитовані вище рядки), а з іншого йдеться про обмеження ролей Шевченка: "Хочу дочекатися тих часів, коли про Тараса Григоровича будемо говорити не як про пророка, а просто як про геніального поета" [11, 7]. Власне, голос співака й композитора додає до інтермедіального образу поета ще й музичну інтонацію.

Сучасне трактування "шевченківського тексту" на сторінках журналу виявляється не лише в доборі матеріалів, а й здійснюється за допомогою графічних засобів (плашки, фігурні врізки та ін.), які раніше застосовувалися переважно в книжковому макетуванні. Глибоко аналітичні, проникливі слова Шевченка про важливість друкування творів рідною мовою, з тим духом народу, що зберігся в думках, історичних піснях, переказах про старовину, завершуються оцінкою "Енеїди" І. Котляревського: "...добра, а все-таки сміховина на московський шталт" [15, 9]. Паралельно на цій сторінці подається на плашці велика цитата із праці Івана Нечуя-Левицького "Непотрібність великоруської літератури для України і для слов'янщини". Лаконічна фраза Шевченка про Гоголя, якого росіяни ставлять за взірць письменника, "бо він пише не по-своєму, а по-московському", отримує в І. Нечуя-Левицького всебічну інтерпретацію. Він указує, що ранні твори Гоголя "по мові – великоруські, а змістові – українські", наголошує, що "Гоголева муза" мала шкідливий вплив: "ввігнала їм (українцям. – Г.Б.) у голову ту ідею, що Україна й справді може жити однією загальною літературою з Великоросією" [11, 9]. Завдяки Гоголю "великороси" здійснили поділ на дві літератури – народну і "для вищої верстви"; впровадили довго живучі штампи, що Шевченко – "поет народний та й годі" (тобто для селян), а література для освічених "повинна писатись великоруською мовою" [11, 9].

Риси таланту Шевченка-художника розкриваються перед читачем літературного журналу в глибокій і аргументованій статті мистецтвознавця Володимира Яцюка "Про Шевченківські реліквії у Варшаві" [17]. Стаття, написана, здавалося б, з конкретного приводу, містить багато подробиць, які стосуються загалом долі Шевченка, його мистецьких і дружніх вподобань, і зрештою не лише дає відповіді на поставлені завдання, що стосуються трьох малюнків: "спостерегти деякі прикмети їхньої художньої структури..., поміркувати над авторськими і неавторськими назвами малюнків" [17, 13], а й надає змогу через окремий випадок досягнути особистість художника. Так, порівнюючи два варіанти малюнка "Трію", В. Яцюк зауважує: "На Шевченковому оригіналі, що в Польщі, зовсім по-іншому вимальовано очі "киргиза"... коригування погляду... значно змінює художньо-змістову режисуру всієї композиції... Створюється враження, що подружжя разом дослухається до останніх звуків східної мелодії" [17, 17]. Невелика деталь (увага до народної пісні) виявляє те, що пов'язує художника і його героїв, виявляє їхній внутрішній світ.

У часописі "Книжник-review" (2004) з промовистою назвою номера "Модна класика!: спецпроект" сучасний образ Шевченка створюється за допомогою суджень і міркувань багатьох учасників,

що представляють різні сфери діяльності і різні дискурси, внаслідок чого твориться інтермедіальний "шевченківський текст". У вступному слові від "Книжника-review" сказано, що завдяки конкурсу "Червона рута" українці почули й побачили інтерпретації Шевченка музичними групами "Кому Вниз", "FataMorgana", "Мертвий півень", "Сад" та ін. Унаслідок таких прочитань "зомбовані совєцькою освітою" усвідомили, що "його ім'я зачовгали, його геніальні ідеї довели до абсурду й тим самим знищили їх вплив на суспільство, викреслили зі свідомості українців, із інформаційного простору світу" [10, 3]. Така преамбула провокує учасників дискусії на відвертість і висловлення альтернативного до існуючого бачення класики загалом і ролі Шевченка зокрема.

Святослав Вакарчук говорить про Шевченка і класику як музикант і сучасна людина в "європейській парадигмі". Його загальна оцінка: "Шевченко був модною, креативною людиною". Вакарчук, за його словами представляє покоління тих, хто дивиться на Шевченка "з любов'ю і повагою, але тверезо". Він вважає, що можна нині зробити Шевченка модним і популярним. Для цього варто спочатку актуалізувати не саму поезію, а "навколومیстецьку спадщину": "Насправді він сам був цікавою й модною молодого людиною..., гламурною, в певному розумінні цього слова. Довкола нього, у Петербурзі, відбувалося й гуртувалося мистецьке життя тогочасної Росії. Він був міським, урбаністичним мистцем, і цей образ ніде не є віддзеркаленим. І для нас, і для світу він презентований як селюк" [10, 3]. Співак і музикант вважає, що потрібно використати напрацьовані закони ринку: на аукціони Сотбі виносити картини та рукописи Шевченка. Його твори – "дорога спадщина 50-мільйонного народу, а не "ікона в рушниках", мало пишатися тим, що він НАШ". Вакарчук вважає, що в Шевченка потужна енергетика слова, як у Бернса, Байрона. У Пушкіна такого нема [10, 4–5].

Літературознавець Роман Корогодський наголошує на відтворенні класики різними видами мистецтв і вибудовує "українське обмежене коло класиків", впроваджуючи так певну ієрархію [10, 6], Ігор Бондар-Терещенко та Юрій Андрухович руйнують цю ієрархію [10, 8–9]. Водночас Андрухович пов'язує умови розвитку української літератури з ролями, які накинута Шевченку: "Вона (українська література. – Г.Б.) невідома світові, її знаки, коди й мотиви не стали частиною певної універсальної системи, вона не цитується, не читається, а отже й не перечитується, не переосмислюється... Пушкін є наслідком "національно-культурної нормальності". Шевченко є наслідком "національно-культурної екстремі". Російська нація у ХІХ ст. перебувала в нормальних умовах, а українська – в екстремальних, на грані зникнення... тому історично на Шевченка звалено так багато місій і функцій" [10, 9].

Мистецтвознавець Дмитро Горбачов вражений актуальністю Шевченка: "Навіть зараз у творах Андруховича є багато від Шевченка. Шевченко поцінував культуру України і Росії саме як європейську культуру... він критичний, і критичний до українців більше, аніж до інших народів... багатомовний... Ми говоримо про Шевченка як про самоука, як про людину малоосвічену. Насправді Шевченко був дуже освіченою людиною. Саме так його треба розглядати. Саме таким він буде цікавим сучасному світові" [10, 20].

Музикант Андрій СерEDA визначає особливості стилю Шевченка через готику, яка асоціюється в нього з "культивацією сили, але не грубої, не дурної. Якщо не брати лірику, Шевченко – радикальний, активний, цілком готичний. У нього не синтаксичні чи ритмічні, а діалектичні якісь речі, і найголовніше – величезна енергія. Саме тому він владі не потрібний, влада його боїться" [10, 32].

До створених версій "шевченківського тексту" ми б хотіли додати ще версію "Українського журналу" (2014), що має головну тему "Пророк майдану". Його обкладинка – це обличчя Шевченка, утворене як колаж з багатьох фотографій (автор Іво Докоупіл). В основному, це учасники Майдану, впізнавані місця, але є кілька світлин, які ніби втілюють сам дух непокори і були присутні на Майдані віртуально, наприклад, поет Василь Стус.

Публікації журналу фіксують нові втілення образу Шевченка. Критик Андрій Дрозда констатує, що Шевченко часів Майдану втілювався в багатьох артефактах: постерах, футболках, інтернет-мемах, нових піснях на вірші Шевченка. Він бачить Шевченка "бунтарем з найрадикальнішими закликами", "чистим революційним романтиком", "головним лібертаріанцем української літератури" і вважає, що "найновіший образ Кобзаря – пророк Майдану" [4, 16].

Живий і динамічний образ Шевченка, створений Майданом, є контрастом до образу Шевченка, створеного в Національному музеї. На думку Діани Клочко, не вдалося створити образ Поета і представити його живописну спадщину концептуально, сучасно і технологічно, показати мотиви, що об'єднують літературну і візуальну частину його творчості [6, 18–19].

Любов Якимчук у статті "Ремонт Шевченка" зробила спробу синтезувати ставлення до Шевченка в українському суспільстві впродовж років незалежності і виокремити певні культурні доміканти. На її думку, в 1990-і роки переважав "культурний штамп", у 2000-і розпочалася "негласна боротьба з канонізацією і "зашаровароваренням"" зі своїми полюсами: українофобським (Бузина) і еротичним (брати Капранови). У 2014-му році виник варіативний образ: "з'явилася нова рецепція, але ніде не поділося те старе просвітянське потрактування" [16, 21]. З таким баченням можна погодитися, і можна окремі позиції обумовлювати винятками

чи поясненнями. Варто також додати, що на сучасне бачення і творення "шевченківського тексту" значний вплив мають різноманітні технології. Серед них важлива роль належить кінематографу: випадково чи ні, але помітним початком оновлення "шевченківського тексту" став фільм Юрія Макарова "Мій Шевченко" (2001). А в 2014-му резонували проекти Сергія Проскурні: "Наш Шевченко" (365 новел) і документальна годинна стрічка "Шевченко: ідентифікація" [13].

Своя сторінка належить новій пісенній шевченкіані, особливо не в мелодиці народної пісні, а в стилі салонного танго, репу, року і джазу [13, 49].

Дедалі увиразнюється тенденція до створення технологічно привабливого образу Шевченка через поєднання іконічного і вербального, що органічно для особистості, яка мала талант поета і художника. Спектр версій тут різний. Скажімо, в "маскультивській" (Т. Гундорова) версії Андрія Єрмоленка (2013) Поет постає у вестернізованих образах супермена, бізнесмена чи в Іллі Стронґовського (2012) – божества Ктулху [1], [13, 25]. Водночас сенс і композиція малюнків Андрія Єрмоленка стають ігровими, неоднозначними через цитацію поетичних рядків Т. Шевченка: наприклад, образ Шевченка-повстанця супроводять рядки з поеми "Юродивий": "Найшовсь-таки один козак із мільонна свинопасів..."; на малюнку "Шевченко-бідняк" – із вірша "І виріс я на чужині...": "...У тім хорошому селі / Чорніше чорної землі / Блукають люди..." і т. д.

Журналісти газети "День" створили образ Тараса Шевченка засобами креолізованого тексту, в якому інформація передається через поєднання вербальних та іконічних елементів. Продукт інфографіки – двадцять четвертий випуск серії "101 причина любити Україну", присвячений образу Тараса Шевченка. На постері творчість Шевченка представлена в статистичних відомостях (кількість написаних творів, кількість пам'ятників та ін.), візуальних образах (репродукція автопортрета Шевченка 1843 р. в плакатному стилі), схемах (висота найвищого пам'ятника), знаках (знак безмежності; карта світу; перо як символ поетичної творчості, палітра – живописної тощо) і лаконічних поясненнях [9, 22].

Отже, велика кількість публікацій про Тараса Шевченка в періодиці показує активне зацікавлення в суспільстві його життям і творчістю. Ці різножанрові твори розглянуто як цілісний текст і з'ясовано, що в шевченкознавчому дискурсі (художньому, публіцистичному і критичному) переважають тексти з вербальними, візуальними та іншими кодами. Серед основних ознак проаналізованих текстів можна назвати такі: модерне відтворення постаті й творчості Шевченка засобами різних видів мистецтв з акцентом на його освіченості, активності, приналежності до урбаністичної культури тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гундорова Т. Кобзар Дармограй і Шевченко в масці / Т. Гундорова [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2014/03/8/141809/>.
2. Дзюба І. Алергія на Шевченка // День. – 2000. Цит. за: Дзюба І. Алергія на Шевченка // Дзюба І. З криниці літ: у 3 т. – Т. 2. – К. : Гелікон, 2001. – С. 504–509.
3. Грник П. Шевченко. Автопортрет зі свічкою / П. Грник [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://poetry.uazone.net/hirnuk/>.
4. Дрозда А. Естреміст Тарас Шевченко / А. Дрозда // Український журнал. – 2014. – №3. – С. 16–17.
5. Забіяка І. М. Шевченкіана на сторінках журналу "Киевская старина" / І. М. Забіяка [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1297>.
6. Ключко Д. Чисті, білі та блискучі... / Д. Ключко // Український журнал. – 2014. – №3. – С. 18–19.
7. Королів А. Шевченкові автопортрети / Адлер Королів // Київ. – 2004. – №4-5. – С. 4–7.
8. Машталір А. І. Шевченкіана у періодичних виданнях Поділля у 1919–1920 рр. / А. І. Машталір [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.kpnu.edu.ua:8080/jspui/handle/123456789/257>.
9. Михайлишин Я. Про школу інфографіки "Дня" і європейський досвід / Я. Михайлишин // День. – 2015. – №43–44, 13–14 березня. – С. 17, 22.
10. Модна класика! спецпроект // Книжник-review. – 2004. – №13-14 (94-95). – 28 с.
11. ОкУпація // Київська Русь. – 2007. – Книга 3 (12). – 264 с.
12. Павлюк І. Шевченкіана у пресі Волині, Полісся, Підляшшя 1917-2000 років / Ігор Павлюк // Слово і час. – 2009. – №2. – С. 38–46.
13. Пророк майдану // Український журнал. – 2014. – №3. – 54 с.
14. Стус Д. Окупація свідомості / Д. Стус // Київська Русь. – 200 – Книга 3 (12). – С. 5–6.
15. Шевченко Т. Передмова до нездійсненого видання "Кобзаря" / Т. Шевченко // Київська Русь. – 2007. – Книга 3 (12). – С. 7–10.
16. Якимчук Л. Ремонт Шевченка / Л. Якимчук // Український журнал. – 2014. – №3. – С. 20–21.
17. Яцюк В. Про Шевченківські реліквії у Варшаві / В. Яцюк // Київська Русь. – 2007. – Книга 3 (12). – С. 11–21.

Стаття надійшла до редколегії 11.03.15

Битківская Г.

Модернизация "шевченковского текста" в литературных журналах 2000-х годов

Статья посвящена исследованию особенностей "шевченковского текста" в литературных журналах Украины 2000-х годов. Публикации о жизни и творчестве Тараса Шевченко рассмотрены как целостный текст; установлено, что шевченковедческий дискурс (художественный, публицистический и критический) формируется при помощи текстов с вербальными, визуальными и другими кодами. Определены основные признаки проанализированных текстов: создание образа и творчества Шевченко соответственно духу времени посредством разных видов искусств с акцентом на его образованности, активности, принадлежности к урбанистической культуре и т.п.

Ключевые слова: "шевченковский текст"; модернизация; дискурс; вербальный код; визуальный код; литературный журнал.

Bitkivska G.

Modernization of "shevchenko's text" in ukrainian literary journals of the 2000s

The article deal with the peculiarities. The publications about the life and works of Taras Shevchenko are treated as integral text, and it was determined that the discourse about Shevchenko (fictional, publicistic and scientific) is formed with the help of the text with verbal, visual and other codes. The main features of analyzed texts are defined: modern recreation of Shevchenko's figure and creative works by means of different kinds of art with an accent to his erudition, activity, attributiveness to urbanistic culture etc.

Key words: "Shevchenko's text"; modernization; discourse; verbal code; visual code; literary journal.